

Dosentti Anneli Mäkelä:

MITÄ TARKOITTAVAT PERINTÖTILAT,
KRUUNUNTILAT, RÄLSSIT JA DONAATIOIT
SEKÄ LAHJOITUKSET ERI MUODOISSAAN?

Sukututkimuspäivillä 14.1.1984 esitelmöi dosentti Anneli Mäkelä ansiokkaasti kaikkia sukututkijoita kiinnostavista maa- ja tilanomistuskysymyksistä. Vilkasta kiinnostusta herättänyt ja lukuisia kysymyksiä nostattanut puheenvuoro julkaistaan ohessa ilman väliotsikoita.

Hallintomiehet ovat kaikkina aikoina luoneet oman byrokraattisen kapulakielensä, vaikka tyylikeinot ovat vuosisatojen mittaan vaihdelleet. Tavoitteena on luonnollisesti ollut valtiovallan etu, jota ei ole kuitenkaan ollut tarkoituksenmukaista sanoa suoraan tai yksinkertaisesti. Ideologia kuulostaa paremmalta, jos sitä kaunistellaan tyylikkäästi ja sopivin muotitermein, varsinkin jos sanonta on monimerkityksistä ja ylätyylisen komeaa. Kielenkäyttöön on kiinnitetty paljon huomiota, mutta sitä ei kai ole tutkittu, miten hyvin alamaiset ja kansalaiset ovat käsittäneet ja hahmottaneet hallitsijoittensa ja heidän edustajiensa aivoituksia.

1500-luvulla Ruotsi-Suomen hallitsijana oli Kustaa Vaasa, tarmokas maan isä ja uudenaikaisen valtion luoja. Keskiajan Ruotsi-Suomi oli kokoelma hajanaisia ja ilman keskitettyä hallintojärjestämää toimineita maakuntia ja linnaläänejä. Kustaa Vaasa ei suostunut valtakunnan ulkoista vihollisista pelastettuaan kruunauttamaan itseään kuninkaaksi eikä menemään naimisiin, ennen kuin hän sai hallita valtakuntaansa kuin täysivaltainen kuningas ja herra.

Keskiajalla yhteiskuntaan kehittyi kaksi maanomistajien luokkaa eli säätyä, joitten asema oli erilainen. Vanhastaan Pohjolassa elettiin vapaassa talonpoikais yhteiskunnassa, jossa talojen omistajat viljelivät maitaan itse ja omistivat ne kenenkään estämättä. Keskiajan kuluessa valtiovalta alkoi vaatia alamaisilta veroja, joita tunnetaan noin 1200-luvusta. Vähitellen veroja tuli lisää ja niiden perusteet vaihtelivat, niin että tavallista oli jakaa verorasitus maaomaisuuden, irtaimiston tai miesluvun mukaan.

Valtiovallan kannalta olisi kuitenkin ollut käytännöllisintä, jos veronmaksajakunta olisi ollut taaiaista: jokainen olisi omistanut yhden samankokoisen talon. Tällöin veronkanto olisi ollut helppoa ja yksinkertaista, kun kaikki talonpojat olisivat maksaneet saman summan. Tähän ihanteeseen pyrittiin eräissä 1200-luvulla syntyneissä määräyksissä sekä 1300-luvulla kirjoitetussa ja 1400-luvulla uudistetussa maanlaissa määräämällä muun muassa, ettei taloa saanut jakaa liian pieniin osiin ja ettei talonpoika saanut omistaa kuin yhden talon.

Keskiajan toinen sääty oli verovelvollisen rahvaan ohella aateli, sillä kunigas kaipasi erityistehtäviin, varsinkin sotajoukkojen johtoo⁷, taitavimpia miehiä ja myönsi heille palkaksi verovapauden. Rälssisääty kehittyi vähitellen keskiajan kuluessa, niin että sen mahtavimmilla jäsenillä oli suuret verottomat omaisuudet, joita lampuodit viljelivät.

Kustaa Vaasa toi valtakuntaansa uudenaikaisen hallintotavan ja uusia keskieu-rooppalaisia näkemyksiä. Vallantäyteydessään tämä kaikesta tarmokkaasti huolehtinut maan isä katsoi, että kaikki maa oli pohjimmiltaan kruunun. Talonpojalla oli oikeus viljellä taloa, jos hän maksoi siitä vuosittain verot ja muut kruunun vaatimat rasitukset, mutta jollei viljelijä hoitanut haittuunsa saamaansa omaisuutta huolellisesti, kuninkaalla ja hänen edustajallaan kruununvoudilla oli valta ajaa keho viljelijä pois ja ottaa hänen tilalleen toinen. Kuninkaalla ja voudilla oli näitten oppien mukaisesti myös valta puuttua tilojen yksityiskoh-taiseen viljelemiseen.

Kuninkaan ajatukset toimivat ennen muuta paperilla ja pergamentilla. Hän kirjoitti kruunun ylimaanomistuksesta lukemattomia kirjeitä, mutta talonpoikien yksityiskohtaiseen valvomiseen hänen uusi hallintojärjestelmänsä ei vielä pystynyt. Kuninkaan ajattelusta tunnetaan ennen muuta periaatteet, ei niinkään käytäntöä. Mutta on muistettava, että 1500-luvun asiakirjat ovat vielä suppeita, vain kameraalisia eli veronkannon yhteydessä syntyneitä, joten kielteisissä arvioinneissa - välitteissä ettei jotain olisi tapahtunut - on aina oltava erittäin varovaisia. On kuitenkin oletettavissa, että suomalaiset kuninkaan alamaiset elivät täysin tietämättöminä siitä, mitä ajateltiin Tukholman linnassa ja kuvittelivat omistavansa talonsa edelleen aivan yhtä tiukasti kuin isänsä ja isoisänsäkin.

Tilanne muuttui Kustaa Vaasan poikien aikana. Raskaiden vuosien takia verotaakkaa oli nostettava, niin korkealle, etteivät kaikki pystyneet enää maksamaan ulostekojaan. Mitä tehdä niitten veronmaksajien kanssa, joitten parsellit jäivät suorittamatta? Nyt 1570-luvulla alettiin todella ottaa käyttöön Kustaa Vaasan ajatuksia siitä, että valtiovalta omisti kaiken maan ja viljelijöillä oli vain käyttöoikeus, jos hoitivat kruunun omaisuutta kunnolla. Toiseksi otettiin huomioon se, että keskiaikainen maanlaki määritteli maan siirtymistä su-vulta toiselle, jos perintömaata ostettiin, kauppa piti kuuluttaa kolmilla käräjillä ja tämän jälkeen myyjäsuvun jäsenellä oli vuosi ja päivä aikaa lunastaa vieraaseen sukuun mahdollisesta siirtyvä maaomaisuus itselleen. Perintömaa oli siis ennen kaikkea suvu.

Juhana III:n aikana 1570-luvulla vakiintui sellainen käytäntö, että jos talo oli autio eli ei maksanut verojaan kolmeen vuoteen, se otettiin kruununtilaksi. Erityistä huomiota tähän kiinnitettiin Axel Leijonhufvudin maantarkastuksessa 1580-luvun puolivälissä, jolloin kruunulle verorästeistä joutuneet talot erotettiin verotiloista, siis niistä jotka olivat raskaasta sota-ajasta huolimatta pystyneet maksamaan kaikki veronsa.

Kruununtilat pyrittiin nyt asuttamaan ja saamaan jälleen veroa maksaviksi. Niille etsittiin uusia viljelijöitä, jos entinen haltija oli kuollut: tai muuttanut pois, niille myönnettiin verovapauksia muutamiksi vuosiksi ja niille luovutettiin kruunun karjaakin. Usein autiotuneella tilalla asui sen entinen viljelijä, vaikkei hän pystynytäkään suoriutumaan verotaakastaan ja nyt häntäkin tuettiin mahdollisuuksien mukaan. Samalla kun kruununtiloihin kiinnitettiin näin paljon huomiota, ne erotettiin hallinnollisesti kihlakunnanvoudin alaisuudesta ja annettiin erityiselle lampuotivoudille. Hallintokeilu päättyi kuitenkin pian, Axel

Koska Ruotsi-Suomen suurvallan luominen kesti vuosikymmeniä, samoin kuin saavutetun aseman säilyttäminenkin, veroja rästiytyi yhä enemmän ja taloja jäi autioiksi, myös kirjaimellisesti. Yhä useampi talo joutui näin kruunun omaisuudeksi. Jos entinen suku asui talossaan, autioituminen tarkoitti verojen jäämistä maksamatta, ei välttämättä asumattomuutta. Kruununtilaksi joutuminen ei tällöin välttämättä merkinnyt nopeaa muuttamista talon jokapäiväisessä elämässä, sillä kruununtilalta vaadittiin yhtä suuret verot kuin verotilaltakin.

Perintötilan - bördeshemman - ja kruununtilan välinen ero oli 1600-luvulla suurimmillaan silloin, kun kuningas ja kuningatar, käytännössä ennen kaikkea Kristiina, jakoi läänityksiä ja lahjoituksia. Läänitys eli donaatio tarkoitti sitä, että valtiovalta luovutti suuraateliselle, joka oli ansioitunut jollakin erityisellä tavalla, oman veronkanto-oikeutensa, eräissä tapauksessa myös muita hallintotohtavia. Donaatioita oli eri lajeja sen mukaan, miten kauan se oli voimassa ja miten se periytyi alkuperäisen saajan kuoltua, jos tilannetta tarkastellaan lahjoituksen saajan ja valtiovallan kannalta.

Mutta jos seurataan talonpoikaisen veronmaksajan elämää, siinä oli merkitystä ennen kaikkea sillä, oliko talo joutunut kruununtilaksi jätettyään ainakin kolmen vuoden verot maksamatta siinä vaiheessa, kun kuningas antoi läänityksen, vai oliko talo säilynyt veronmaksukykyisenä perintötilana. Jos kysymyksessä oli verotila, valtiovallalla oli ollut oikeus vain kantaa siltä verot. Ja vain tämän oikeuden kuningas pystyi edelleen lahjoittamaan läänityksen saajallekin, ei maata sinänsä vaan ainoastaan oikeuden kantaa verot. Jos läänityksen saaja halusi saada maapohjan, esim. sen takia että hän rakentaisi kartanon, hänen oli läänityksensä lisäksi ostettava talo sukuoikeutensa säilyttäneeltä talonpojalta. Vasta tällöin aatelisesta tuli maan omistaja ja hän voi menetellä talonpojan kanssa kuten tahtoi.

Jos talo oli kruununtila kun se läänitettiin, se luovutettiin jo tässä yhteydessä kruunulta läänityksen saajalle. Jos kruununtilalla asui talonpoika, hän oli ennen lahjoitusta kruunun tilan vuokraviljelijänä tottunut siihen, että hän sai virallisesta asemastaan huolimatta asua ja viljellä taloa jorkeenkin turvallisesti. Vaikka hän oli muodollisesti vain kruunun maata hoitanut vuokralainen, käytännössä kruununvoudilla ei ollut syytä häätää häntä, sillä uutta isäntää ei ollut helppo saada. Niin kauan kuin valtiovalta sai veronsa, talonpoika sai asua paikallaan.

Läänityksen saaja sai menettellä entisen kruununtilallisen kanssa miten halusi. Aatelisten kannalta oli edullisinta rakentaa säteri eli kartano. Jos hän halusi sen siihen, missä asui kruununtilallisia, hän voi häätää nämä aivan mutkattomasti. Jos hän tahtoi lisää veroja eli vuokraa, hän voi vaatia niin paljon kuin halusi, sillä entiset kruununtilalliset viljelivät donaation saajan yksityistä maata.

1600-luvun tuomikirjoissa on paljon traagisia juttuja läänitysten saajien ja heille lahjoitettujen talonpoikien kiistelessä oikeuksistaan. Säälittävimpiä olivat kruununtilalliset, jotka eivät ymmärtäneet feodaalista hallintoajattelua ja olettivat saavansa oikeudelta tukea, kun aateliset ja heidän youtinsa vaativat kohtuuttomia veroja tai häätivät heitä taloistaan. He eivät käsittäneet, miten tärkeää olisi ollut tässä tilanteessa omistaa sukuoikeus. Poika saattoi perheineen joutua maantielle sen takia, että isoisa oli joskus jättänyt kolmen vuoden verot maksamatta.

Läänityskausi päättyi 1680-lukuun ja sen reduktioihin. Valtion talous ei kestänyt sitä, että pääosa kruunun tuloista oli lahjoitettu yksityisille ja niin järjestelmä oli purettava. Ne tilat, jotka olivat ennen läänitystä olleet verotiloja, palasivat tavallisiksi verotiloiksi ja kruununtilat muuttuivat jälleen kruununtiloiksi. Käytännössä kukaan ei ole toistaiseksi tutkinut, kuinka suuri osa kruununtiloista vaihtoi läänityskaudella haltijasukua, koska läänityksen saajalla oli oikeus häätää tällaisen tilan viljelijä.

Tämä läänityskausi ei koskenut keskiajalta periytyvää vanhaa rälssiä, sillä se oli edelleen aatelissukujen yksityistä omaisuutta, sekä läänityksiä jaettaessa että niitä purettaessa.

Vaikka läänityskausi oli ohi, maanluonto eli se, oliko talo verotila vai kruunulle joutunut, vaikutti talon elämään erittäin suuresti 1600-luvun lopussa ja seuraavalla vuosisadalla, osittain enemmänkin kuin donaatioiden yhteydessä. Ystä nyt veronmaksulähteisiinkin alettiin aivan järjestelmällisesti kirjoittaa vuosi vuodelta, oliko talo verotila eli skatte tai börde tai kruununtila, cronø hemman. Tällä oli merkitystä sukupolven vaihtuessa. Koska perintötilallinen omisti maansa, hän pystyi jättämään sen perillisilleen tahtonsa mukaan, kunhan vain otti huomioon ne määräykset, jotka estivät talojen jakamisen. Kaikki lapset perivät osuutensa sekä kiinteästä että irtaimesta omaisuudesta, vaikka perintö käytännössä luovutettiinkin vain karjana, vaatteina, rahana ja vastaavina esineinä.

Sen sijaan kruununtilallinen ei omistanut kuin irtaimistonsa. Hänen lapsistaan valittiin yksi hoitamaan isännyyttä, tavallisesti vanhin poika, kun isän voimat ehtyivät, mutta muut saivat lähtöä maantielle perittyään vain hieman irtainta. Kruununtilallisella ei ollut edes oikeutta nimetä lapsistaan seuraajaansa, sillä sukupolvenvaihdoksen toimitti kihlakunnanvouti ja sen vahvasti maaherra. 1700- ja 1800-luvun hallinnolliset asiakirjat, lääninhallitukset ja senaatti, ovat täynnä kruununtilallisten kiistoja.

Suomen väkiluvun kasvaessa hyvin nopeasti mutta elinkeinojen pysyessä kehittymättöminä talon viljeleminen koettiin yhä tärkeämmäksi. Sukututkimuksen kannalta tällaiset asiakirjat ovat erittäin valaisevia. Jos poika ja vävy katsoivat kumpikin olevansa oikeutettuja viljelemään samaa taloa, he esittivät tuekseen erilaisia todisteita. Kun viranomaiset joutuivat ratkaisemaan, oliko valtion kannalta parasta ottaa tuo vai tämä anoja, he kävivät läpi perheenisän ja -äidin luonteet, työkyvyn ja muut edellytykset eli punnitsivat hakijoita samaan tapaan kuin tuottavia kotieläimiä.

Suomalaisen talonpojan ihmisarvo ei ole ollut koskaan niin matalalla kuin 1700- ja 1800-luvulla kruununtilojen asumisoikeuksia punnittaessa. Tällöin laskettiin esim. naisten kyky synnyttää uutta työvoimaa aivan samoin kuin nykyisin jalostuskarjan mahdollisuudet tuottaa arvokkaita jälkeläisiä.

Maanluonto vaikutti myös maariitoihin. Jos kahden kylän välinen raja oli epäselvä, kruununtilalliset eivät pystyneet ajamaan oikeuksiaan itse vaan maaherran oli aina valtuutettava heitä varten valtiovallan edustaja. Kun Suomen väkiluku kasvoi 1700-luvulla erittäin voimakkaasti ja kylien väliset takamaat koettiin entistä arvokkaammiksi, kruununtilojen edellyttämä mutkikas hallintojärjestely oli halvaannuttamassa koko oikeuslaitosta.

Suurimmillaan maanluonnon merkitys oli ruotujakolaitosta järjestettäessä. Tällöin oli valittava ensiksi puustellit eli talot, joista muodostettiin upseerien virkatalot. Näihin käytettiin luonnollisesti nimenomaan kruununtiloja ja tällöin tuli käytäntöön aivan konkreettisesti se, että valtio otti maan omaan tarkoitukseensa, oli tilalla asunut kruununtillallinen miten järkyttynyt tahansa.

Määrällisesti vielä enemmän merkitystä oli augmenteilla, joita ruotujakolaitosta Suomeen järjestettäessä tuli enemmän kuin puustelleja. Varakkaimmat talot, enimmäkseen entiset läänityskauden kartanot, muodostettiin ratsutiloiksi eli rustholleiksi. Koska hevosen ja miehen pitäminen armeijassa kaikkine varustuksineen oli paljon kallimpaa kuin jalkamiehen, ratsutiloilille määrättiin aputiloja eli augmentteja, jotka maksoivat veronsa rustholleille.

1700-luvun puolella valtiovalta alkoi myydä kruununtiloja takaisin perinnöksi. Aluksi tilojen hinta arvioitiin kärejillä eli talot myytiin siitä arvosta, joka niillä nyt oli, mutta ennen pitkää menettelyksi vakiintui sama kolmen vuoden veromäärä, joiden maksamatta jäämisestä talo oli kruunulle joutunutkin. Talareina ja äyreinä laskien summa oli tietysti toinen kuin joskus 1500- ja 1600-luvulla, mutta tällainen menettely oli kuitenkin yksinkertaisinta.

Augmenttien perinnöksi ostamiseen luotiin mitä merkittävin sääntö: rusthollin omistaja oli oikeutetumpi ostamaan augmentin itselleen kuin tämän tilan asuja. Valtiovaltaa kiinnosti ennen kaikkea se, että ratsutila pystyi jatkuvasti täyttämään velvollisuutensa eli pitämään ratsumiehen armeijassa - vaikka 1700-luku olikin suhteellisen sodatonta aikaa - eikä augmenttien haltijoiden tunteet tai se, mitä nämä pitivät omana oikeutenaan. Tällöin, 1700-luvun puolivälissä ja sen jälkeen, muodostuivat 1900-luvun alkupuolelle säilyneet karat ja suurtilat, niin että rusthollien haltijat käyttivät hyväkseen lainsäädäntöä hyväkseen ja ostivat augmenttinsa valtiolta, hyvin halpaan hintaan. Usein augmenttien viljelijöillä oli varattuna sama rahasumma kuin rusthollarilla ja luonnollisesti he halusivat itse saada tilansa perinnölliseksi omaisuudekseen, mutta lainsäädäntö oli armoton.

1700-luvun jälkipuoliskolla Suomen maaseudulla näyteltiin monen monta tragediaa. Sen takia, että 1600-luvulla esi-isä oli jättänyt kolmen vuoden verot maksamatta, nyt sukupolvia myöhemmin aivan vieras mies, rusthollin omistaja, meni valtiovallan edustajien puheille ja maksoi vaatimattoman rahasumman, jonka jälkeen hän oli talon omistaja. Tuhansien hehtaarien kartanot luotiin niin, että entiset omistajat häädettiin vähitellen tai muutettiin torppareiksi. Kruunun talonpojat eivät käsittäneet miten laillista tämä oli eivätkä ymmärtäneet valtiovallan metkua, vaan katsoivat että heitä petettiin ja kysymyksessä oli tavaton vääräys.